

Національна академія наук України
Інститут соціології

ДЕМБІЦЬКИЙ СЕРГІЙ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 303.22

РОЗРОБКА СОЦІОЛОГІЧНИХ ТЕСТІВ: МЕТОДОЛОГІЯ
І ПРАКТИКИ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ

22.00.02 – методологія та методи соціологічних досліджень

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора соціологічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є монографія.

Робота виконана в Інституті соціології Національної академії наук України.

Науковий консультант – доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України Головаха Євген Іванович, Інститут соціології НАН України, завідувач відділу методології та методів соціології Інституту соціології НАН України

Офіційні опоненти:

доктор соціологічних наук, професор Афонін Едуард Андрійович, Національна академія державного управління при Президентові України, професор кафедри публічної політики та політичної аналітики

доктор філософських наук, професор Паніотто Володимир Ілліч, Національний університет «Києво-Могилянська академія», завідувач кафедри соціології

доктор соціологічних наук, професор Подшивалкіна Валентина Іванівна, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, завідувач кафедри соціальної і прикладної психології

Захист відбудеться «_____» _____ 2019 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.229.01 в Інституті соціології Національної академії наук України (01021, м. Київ, вул. Шовковична, 12).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту соціології Національної академії наук України (01021, м. Київ, вул. Шовковична, 12).

Автореферат розісланий «_____» _____ 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. М. Стукало

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У найвпливовішій вимірювальній традиції в науках про людину як представника соціального світу (психометрії) аналітично можна вирізнити дві великі частини. Перша пов'язана зі статистичним аналізом, друга – з розробленням вимірювальних інструментів. У межах соціології оригінальний доробок було здобуто в тій частині, яка стосується статистичного аналізу. Щодо розробки вимірювальних інструментів соціологічна традиція базується на відповідних положеннях психометрії (якщо йдеться про комплексні вимірювальні інструменти), а також на принципах формулювання анкетних запитань для масових опитувань. Стосовно останнього випадку варто сказати про міждисциплінарну сферу, в якій важливе місце посідає і соціологія.

Такі історичні особливості емпіричної соціології потягли за собою методологічні суперечності, характерні для неї й наразі. Сутність цих суперечностей полягає в тому, що соціологічні шкали та індекси розробляють з акцентом на вимірюванні латентної змінної (яка, по суті, є тією чи тією особистісною властивістю), натомість у фокусі соціологічної уваги в більшості випадків перебуває не індивідуальний рівень, а соціальний – не характеристики окремої особистості, а соціальні феномени.

Конвенційно прийнятим підходом до розв'язання цієї суперечності є агрегація даних масових опитувань. Вона може набувати форми елементарної описової статистики або ж, навпаки, здійснюватися з використанням новітніх статистичних методів. Проте цей загальний принцип лише відволікає увагу від зазначеної суперечності – використання психологічних інструментів для опису суспільних явищ. Кількісна психологія також ґрунтується на узагальненні даних із використанням тих самих статистичних процедур, що й у соціології, але при цьому ніхто не говорить про дослідження соціальних феноменів. Таким чином, одним із проблемних орієнтирів є необхідність формулювання власне соціологічного підходу до розробки комплексних вимірювальних інструментів, які, зокрема, матимуть потенціал і для дослідження соціальних феноменів.

Варто відзначити науковців, академічні напрацювання яких є релевантними щодо теми соціологічного вимірювання, – С. Садмена, Н. Бредберна, Н. Шварца, Д. Рогозіна (застосування когнітивного аналізу в масових опитуваннях), В. Ядова, В. Паніотто (оцінка якості соціологічного дослідження), Р. ДеВелліса (основи вимірювання в соціальних науках), В. Аванесова (соціологічне тестування), А. Анастазі, П. Клайна, А. Шмельова (психологічне тестування). Перелік науковців, які мають стосунок до розробки конкретних шкал вимірювання, є вельми широким, тому згадаємо лише ті персоналії, напрацювання яких ми використали у пропонованому дослідженні: Л. Дерогатіс – автор Symptom Check List-90-Revised (SCL-90-R), Р. Кесслер – автор Kessler Psychological Distress Scale (K10), С. Хатуей, Д. Маккінлі – автори Міннесотського багатофазного особистісного опитувальника (Minnesota Multiphasic Personality Inventory – MMPI), Л. Редлофф – автор Center for Epidemiologic Studies Depression Scale (CES-D).

Проблеми розроблення соціологічних інструментів вимірювання вітчизняні соціологи вивчають уже понад 20 років. Н. Паніна, наприклад, виокремила три головні причини скептичного ставлення до вимірювання в соціології:

- соціально-політичні – «пульсаційний» характер інтересу громадсько-політичного істеблїшменту до соціології;
- професійно-соціальні – недостатня кількість соціальних показників у соціології, які мають безпосередній інтерес за будь-яких соціальних умов;
- професійно-методичні – легковажне ставлення соціологів до методичного інструментарію збирання даних і подальшого їх аналізу.

Головним методологічним засобом розв'язання цих проблем вона визначила соціологічні тести, трактуючи їх як спеціальні соціологічні методики вимірювання, призначені для використання в масових опитуваннях. Зробивши порівняльний аналіз застосування тестів (як вимірювальних методик) у психологічних і соціологічних дослідженнях, Н. Паніна запропонувала основні принципи конструювання соціологічних тестів або адаптації психологічних тестів до особливостей масових опитувань: універсальність, інтегральність, якісність, стандартизованість, «чутливість», компактність та об'єктивність.

Дослідниця не обмежилася суто теоретико-методологічними напрацюваннями щодо соціологічного тестування. Разом з Є. Головахою вони розробили кілька соціологічних тестів, із яких найвідомішими є Інтегральний індекс соціального самопочуття, Індекс дестабілізаційного потенціалу та соціологічний тест «Типи політичної культури», а також адаптували низку відомих психологічних тестів до використання в масових опитуваннях (шкала аномії, шкала цинізму, шкала національної дистанції тощо). Утім, незважаючи на великий обсяг проведеної роботи, багато методологічних і методичних проблем соціологічного вимірювання так і не дістали наукового розв'язання. З огляду на це ми фіксуємо проблемну ситуацію, яка полягає у відсутності в соціології власної концепції вимірювання, що тягне за собою низку особливостей, серед яких – психологічна транспозиція методології соціологічного вимірювання, недостатність відповідного термінологічного арсеналу, а також обмеженість шляхів розвитку. Розглянемо їх докладніше.

Психологічна транспозиція полягає в некритичному прийнятті всіх принципів розробки вимірювальних інструментів і відповідної термінології, що запропоновані у психометрії. Це призвело до появи відповідного поля методологічної активності під назвою «соціальне вимірювання», що включає багато дисциплінарних напрямів, серед яких – соціологія, соціальна психологія, психологія особистості, політологія, освітні дослідження тощо. Проте така міждисциплінарність має для соціального вимірювання оманливий характер, оскільки домінують у ньому вимірювальні стандарти психометрії.

Це цілком очікувано спричиняється до звуження термінологічного арсеналу емпіричної соціології, бо маємо орієнтацію не на власні методологічні проблеми, а на методологічні проблеми суміжної дисципліни. Те, що не потрапило до поля інтересів психологічного вимірювання, але має безпосередній стосунок до соціологічного (особливості розробки методик вимірювання, об'єктом яких є соціальні феномени, адекватна класифікація таких методик, перехід від рівня

індивідуальних відповідей до рівня аналізу інституційних особливостей тощо), не отримує необхідної концептуалізації, а розв'язання відповідних проблем відбувається інтуїтивно або взагалі не здійснюється.

Така ситуація створює контекст, у якому повноцінний розвиток соціологічного вимірювання взагалі є неможливим – складно аргументовано сформулювати релевантну методологічну проблему. Однак навіть за наявності певної проблеми в дослідника немає концептуальних засобів її розв'язання.

Досвід розробки соціологічних тестів у вітчизняній соціології частково згладжує цю проблему. Проте відповідні наукові результати є початковим фундаментом для подальшої дослідницької діяльності, а не відповіддю на перелічені особливості проблемної ситуації. Через це виникає *наукова проблема* невідповідності практики розробки комплексних вимірювальних інструментів у соціології й тих методологічних основ, які для цього використовують на сучасному етапі. При цьому під комплексними вимірювальними інструментами ми розуміємо шкали, індекси та класифікатори, що задовольняють вимогам використання в масових опитуваннях. Також у подальшому з метою універсалізації пропонування методологічних положень і врахування найважливіших напрацювань із цієї проблеми (Н. Паніна, Є. Головаха) розглядатимемо соціологічні шкали, індекси та класифікатори як різновиди соціологічних тестів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційна робота містить результати, отримані під час участі в реалізації планових тем відділу методології та методів соціологічних досліджень Інституту соціології НАН України: як виконавець теми «Розробка та адаптація інструментів вимірювання для масових соціологічних опитувань в умовах суспільства, що трансформується» (2014–2017, державний реєстраційний номер теми 0114U003415) автор розробляв соціологічні тести Symptom Check List-9-New Revision (SCL-9-NR) і «Типи політичної культури – II»; як виконавець теми «Розробка й апробація соціологічного інструментарію дослідження процесів адаптації, інклюзії та зміни ідентичностей в умовах масових міграцій» (2017–2018, державний реєстраційний номер теми 0117U001609) – розробляв соціологічні тести «EU-geopol» і «RF-geopol». Поряд із цим дисертація включає положення, що були отримані автором як керівником реалізації цільової науково-дослідницької теми «Психологічний дистрес в українському суспільстві: фактори та розповсюдженість» (2017–2018, державний реєстраційний номер теми 0117U006175).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є концептуальне і методологічне обґрунтування особливостей розробки соціологічних тестів.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких дослідницьких завдань:

- описати соціологічний тест як інструмент вимірювання в соціології;
- критично розглянути теорію вимірювання, яку використовують у соціальних науках;
- запропонувати альтернативний підхід до вимірювання в соціології;
- накопичити й описати вітчизняний досвід розробки соціологічних тестів;
- узагальнити досвід розробки комплексних вимірювальних інструментів у дослідженнях змішаного типу;

- оцінити кількісні дослідження в контексті розробки соціологічних тестів і на цій основі виокремити релевантні процедури й техніки;
- визначити практичні засоби розробки соціологічних тестів.

Об'єктом дослідження є методологія вимірювання в соціології. Предмет дослідження – розробка соціологічних тестів.

Методи дослідження. Опис соціологічних тестів як інструментів вимірювання в соціології, розгляд загальної теорії соціального вимірювання, а також формулювання альтернативного підходу до нього передбачають використання таких загальнонаукових методів, як аналіз, порівняння і синтез. Також вони використані для узагальнення досвіду розробки вимірювальних інструментів у дослідженнях змішаного типу, оцінки кількісних досліджень у контексті розробки соціологічних тестів.

Метод опитування з використанням стандартизованої анкети використано для збирання інформації про психологічний дистрес, соціальне самопочуття та політичну культуру.

У процесі конструювання і валідації соціологічного тесту SCL-9-NR використано методи описової статистики, коефіцієнт кореляції Спірмена, критерій Шапіро–Вілка, t-критерій Стюдента, дисперсійний аналіз, лінійну покрокову регресію, бінарну логістичну регресію та дерева класифікації. Для аналізу результатів застосування L-шкали в опитуваннях населення України використано описову статистику, Ета-коефіцієнт, коефіцієнт Спірмена–Брауна, кластерний аналіз, коефіцієнт кореляції Пірсона, t-критерій Стюдента. В рамках конструювання альтернативного підходу до застосування Інтегрального індексу соціального самопочуття використано описову статистику, коефіцієнти кореляції Спірмена та Пірсона, t-критерій Стюдента, лінійну покрокову регресію. Під час вивчення особливостей вимірювання індивідуального благополуччя в Європейському соціальному дослідженні використано описову статистику та конфірматорний факторний аналіз. Для перевірки впливу способу кластеризації на результати типології даних соціологічного тесту «Типи політичної культури» використано кластерний аналіз, латентний класовий аналіз, t-критерій Стюдента, описову статистику. У процесі валідації шкали громадської активності використано описову статистику, конфірматорний факторний аналіз, перевірку статистичних гіпотез для пропорції однієї вибірки. У рамках конструювання, валідації та інтерпретації соціологічного тесту «Типи політичної культури – II» використано описову статистику, конфірматорний факторний аналіз, коефіцієнти кореляції Спірмена та Пірсона. Для розробки методик вимірювання геополітичних орієнтацій в Україні використано кейс-нарративний аналіз, конфірматорний факторний аналіз, описову статистику, кластерний аналіз.

Для розширення можливостей оперування кількісними даними їх опрацювання здійснювалося за допомоги мови програмування R.

Емпірична база дослідження складається з даних масових соціологічних опитувань, а також даних, що були спеціально зібрані з метою створення окремих соціологічних тестів.

До перших належать дані опитувань, здійснюваних Інститутом соціології НАН України в межах соціологічного моніторингу «Українське суспільство»

(масиви 1997, 1999, 2006 та 2016 років), а також дані міжнародного порівняльного дослідження «European Social Survey» (масив шостої хвилі, 2012 рік). Ці дані були використані для роботи з такими вимірювальними методиками, як SCL-90-R, Інтегральний індекс соціального самопочуття, соціологічний тест «Типи політичної культури», L-шкала, SCL-9-NR, шкали емоційного благополуччя, енергійності та функціональності.

До других належать такі: 1) дані онлайн-опитувань у Києві (2015, N = 200) та Львові (2015, N = 200; 2016, N = 200), дані опитувань серед пацієнтів Чернігівської обласної психоневрологічної лікарні та Харківської обласної клінічної психіатричної лікарні (2016–2017, N = 337), дані онлайн-опитування серед користувачів соціальних мереж «facebook.com» і «vk.com» (2016, N = 380); результати цих досліджень були використані для розробки соціологічного тесту SCL-9-NR; 2) дані опитування серед мешканців Києва (2017, N = 100), зібрані з метою валідації соціологічного тесту «Типи політичної культури – II»; 3) дані опитування серед мешканців Києва, Львова та Одеси (2018, N = 100), зібрані з метою створення соціологічних тестів «EU-geopol» та «RF-geopol».

Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження є традиція розвідок змішаного типу (mixed methods research), а також елементи кількісної парадигми, що відповідають критеріям підходу до соціологічного вимірювання, запропонованого в цій монографії. При цьому дослідження змішаного типу розглянуто у практичній перспективі (J. Creswell, A. Tashakkori). Звідси необхідність звернення до змішаного підходу може проявитися на будь-якому етапі дослідження як відповідь на розв'язання завдань. У такій ситуації дослідник вдається до використання кількісних і якісних елементів у межах звичного для нього дослідницького дизайну (немає значення – кількісного чи якісного), якщо є необхідність і можливість їх інтеграції в поточний дослідницький проект. Це, по суті, прагматична позиція. Не менш важливим підґрунтям дослідження є власні напрацювання автора, що стосуються теоретичної валідації вимірювальних шкал, які можуть бути використані як вихідна точка методологічних пошуків (С. Дембіцький).

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації здійснено концептуальне та методологічне обґрунтування особливостей розробки соціологічних тестів.

Уперше:

- розроблено та обґрунтовано прагматичний підхід до соціологічного вимірювання, який на відміну від класичної теорії вимірювання, а також інших підходів, ґрунтованих на понятті латентної змінної, фокусується на методиці вимірювання, що дає змогу отримати актуальну інформацію щодо суспільних явищ, які підлягають вивченню;

- запропоновано та деталізовано процес розроблення соціологічних тестів, який складається з теоретичної валідації, вибору різновиду тесту, емпіричної валідації та визначення норм або критеріальних рівнів;

- визначено об'єкти вимірювання в соціології, які представлені латентними змінними, внутрішніми станами індивіда та соціальними феноменами, а також різновиди соціологічних тестів, що відповідають вимогам до вимірювання цих об'єктів, – шкали, індекси та класифікатори;

- сконструйовано й валідизовано соціологічний тест психологічного дистресу (SCL-9-NR), призначений для використання серед українського населення, а також здійснено розробку його критеріальних рівнів;

- сконструйовано та валідизовано соціологічний тест політичної культури (Типи політичної культури – II), що ґрунтується на антидемократичних та авторитарних індикаторах і є призначеним для використання серед українського населення, а також здійснено розробку його критеріальних рівнів;

- сконструйовано й валідизовано соціологічний тест геополітичних орієнтацій щодо Європейського Союзу (EU-geopol), призначений для використання серед українського населення, а також здійснено розробку його критеріальних рівнів;

- сконструйовано та валідизовано соціологічний тест геополітичних орієнтацій щодо Російської Федерації (RF-geopol), призначений для використання серед українського населення, а також здійснено розробку його критеріальних рівнів;

- визначено особливості розробки соціологічних тестів у контексті кількісних досліджень, які потребують методологічної ретельності соціолога та передбачають цілісне бачення процесу соціологічного вимірювання, увагу до конкуруючих пояснень, розбудову номологічної мережі, збільшення інформаційного потенціалу методичних досліджень, а також орієнтацію не лише на перевірку статистичних гіпотез, а й на пошуковий аналіз даних;

- сформульовано рекомендації до розробки соціологічних тестів на всіх етапах відповідного процесу (теоретична валідизація, вибір різновиду інструмента, емпірична валідизація, визначення норм або критеріальних рівнів).

Удосконалено:

- принципи обробки результатів L-шкали (MMPI), отриманих у масових опитуваннях, а також специфічний підхід до їх інтерпретації;

- способи застосування Інтегрального індексу соціального самопочуття в масових опитуваннях серед українського населення, а також особливості обробки його результатів;

- способи кластеризації респондентів на підставі результатів застосування соціологічного тесту «Типи політичної культури».

Дістали подальшого розвитку:

- методологічний концепт «соціологічний тест» через розширення його змісту за рахунок такого аспекту, як діагностичний потенціал;

- специфіка вимірювання суб'єктивного благополуччя за допомоги інструментів, запропонованих у Європейському соціальному дослідженні;

- оцінювання якості Шкали громадської активності через уточнення показників її конструктивної та критеріальної валідності.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення й висновки дисертації можуть бути використані для розробки соціологічних тестів (шкал, індексів і класифікаторів). На підставі отриманих наукових результатів було запропоновано рекомендації до розробки соціологічних тестів на етапах теоретичної валідизації, вибору різновиду тесту, емпіричної валідизації та визначення норм тесту або його критеріальних рівнів.

Розроблений у рамках даної дисертації соціологічний тест SCL-9-NR для вимірювання психологічного дистресу може бути застосований у соціологічних,

психологічних та епідеміологічних дослідженнях. Зокрема, його включено до основного блоку інструментарію соціологічного моніторингового дослідження «Українське суспільство» з 2016 року (Інститут соціології НАН України), а також до 12 раунду (четвертий квартал 2018 року) Національної моніторингової системи в Україні Міжнародної організації з міграції (Агентство ООН з питань міграції).

Побудований у рамках даної дисертації соціологічний тест «Типи політичної культури – II» для вимірювання антидемократичних та авторитарних установок, а також установок на громадську активність може бути застосований у соціологічних та політологічних дослідженнях. Зокрема, його включено до основного блоку інструментарію наукового проекту «Політична культура українського суспільства: тенденції розвитку в умовах новітніх викликів», що здійснюється на підставі розпорядження Президії НАН України від 11.10.2018 р. № 571 «Про результати конкурсу на здобуття грантів НАН України дослідницьким лабораторіям/групам молодих вчених НАН України для проведення досліджень за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки у 2018 р.». До згаданого наукового проекту включено також розроблені в рамках даної дисертації соціологічні тести «EU-geopol» та «RF-geopol», спрямовані на вимірювання геополітичних орієнтацій стосовно Європейського Союзу та Російської Федерації відповідно.

Уточнення особливостей використання Інтегрального індексу соціального самопочуття має безпосереднє значення для покращення інструментарію соціологічного моніторингу «Українське суспільство» (Інститут соціології НАН України), оскільки цей індекс є його невіддільною частиною. Так, автор дисертації обґрунтував використання додаткового варіанта скороченої версії цієї методики, що фокусується на інституційній специфіці українського суспільства. Дана скорочена версія включена до моніторингу з 2018 року.

Загалом увесь арсенал методик вимірювання, розглянутих у роботі, становить безпосередній інтерес для прикладних та оцінних досліджень у соціології, політології та маркетингу.

Матеріал дисертації може бути також використано у викладанні й підготовці навчальних програм і підручників з методології соціологічних досліджень, зокрема щодо особливостей дослідження індивідуального благополуччя та політичної культури.

Особистий внесок здобувача. Дисертацію виконано автором самостійно. У публікаціях зі співавторами особистий внесок здобувача полягає в такому:

публікація № 5 – історичний огляд тесту SCL-90-R, огляд змістових характеристик SCL-90-R, аналіз валідизації SCL-90-R у різних контекстах, аналіз профілю психічного здоров'я населення України відповідно до результатів SCL-90-R;

№ 6 – аналіз підходів до розробки опитувального інструментарію в дослідженнях змішаного типу, формулювання висновків (виконана вся робота за винятком підготовки вступу);

№ 9 – розробка концепції, дизайну та інструментарію дослідження, аналіз отриманих даних та опис відповідних результатів, формулювання висновків;

№ 10 – розробка дизайну дослідження, огляд літератури з проблематики дослідження, аналіз даних, підготовка першої версії публікації;

№ 18 – розробка ідеї дослідження, підготовка вступу, опис валідності та достовірності соціологічного вимірювання, формулювання висновків;

№ 21 – розробка принципів категоризації респондентів відповідно до їхніх геополітичних орієнтацій та проведення відповідного аналізу, аналіз взаємозв'язку між геополітичними орієнтаціями та територіально-громадянською ідентичністю, аналіз взаємозв'язку між геополітичними орієнтаціями та міграційними настроями;

№ 35 – аналіз та опис геополітичних орієнтацій населення України до і після конфлікту з Росією (за винятком вступу).

Теоретичні положення та емпіричні результати, що виносяться на захист, сформульовані дисертантом особисто і є результатом оригінальних досліджень здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження було представлено на міжнародних та національних наукових конференціях, форумах: Міжнародна науково-практична конференція «Великі війни, великі трансформації: історична соціологія 20-го століття, 1914–2014» (м. Київ, 27–28 листопада 2014); Міжнародна науково-практична конференція «Соціальні та політичні конфігурації модерну: політична влада в Україні та світі» (м. Київ, 3–4 червня 2015); Міжнародна науково-практична конференція «Держава та глобальні соціальні зміни: історична соціологія панування та спротиву в епоху модерну» (м. Київ, 26–27 листопада 2015); Проміжна конференція 21-ої дослідницької мережі Європейської соціологічної асоціації (Нікосія, Кіпр, 13–15 жовтня 2016); Міжнародна науково-практична конференція «Держава та глобальні соціальні зміни: 25 років української незалежності» (м. Київ, 29–30 листопада 2016); Наукова конференція «Методологія і методи соціологічних досліджень в Україні: історія та сучасність» (м. Київ, 24 січня 2016); Наукова сесія «Проблеми консолідації українського суспільства та його інтеграція у європейський соціокультурний простір» загальних зборів Відділення історії, філософії та права НАН України (м. Київ, 12 квітня 2017); Шостий Методологічний семінар пам'яті Г. С. Батигіна «Евристичний потенціал соціального знання: потреби суспільства і можливості науки» (м. Москва, Російська Федерація, 26–27 квітня 2017); Міжнародна науково-практична конференція «Капіталізм, популізм та модерн» (м. Київ, 18–19 травня 2017); III Конгрес соціологічної асоціації України «Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи до подолання» (м. Харків, 12–13 жовтня 2017); XXI Міжнародна наукова конференція «Харківські соціологічні читання. Мова соціології: сучасні тренди» (м. Харків, 15–16 листопада 2018); Круглий стіл «Феномен аномії в контексті епістемологічної дихотомії “теорія – факт”» (Київ, 25 січня 2019).

Публікації. Основні положення та результати дисертації викладено у 27 наукових публікаціях, з яких: 1 монографія; 23 статті у фахових періодичних виданнях України, з них 3 статті у виданні, що індексується в міжнародній наукометричній базі Index Copernicus (№№ 6, 18, 20); 3 статті в закордонних фахових журналах, що індексуються у міжнародній наукометричній базі Scopus (№№ 10, 17, 26). Апробацію результатів роботи засвідчують 7 праць, додатково відображають наукові результати дисертації 3 праці.

Структура та обсяг роботи. Дисертація у вигляді монографії містить вступ, чотири розділи, висновки, список використаних джерел, додатки. Загальний обсяг дисертації 304 с.; 17 рис., 107 табл., 10 додатків, список використаних джерел (236 найменувань) займають 44 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** монографії розкрито актуальність теми, показано ступінь її розробленості, означено проблему дослідження. Сформульовано мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження. Визначено теоретико-методологічне підґрунтя дослідження та його методи. Зазначено дослідження, що стали основою емпіричної частини роботи. Вказано зв'язок з науковими проектами.

У першому розділі **«Соціологічні тести як засіб розв'язання проблем соціологічного вимірювання»** соціологічні тести розглянуто як комплексні вимірювальні інструменти. Окреслено проблемні аспекти класичної теорії тестів та запропоновано альтернативний підхід, що враховує специфіку соціологічного знання.

Розглянуто різновиди емпіричної соціології (неокласична емпірична соціологія, традиційна емпірична соціологія, емпірична соціологія дискурсів) та визначено місце соціологічного тестування серед них. Його віднесено до традиційної емпіричної соціології, що включає кількісні, якісні та змішаного типу дослідження (mixed methods research).

Як вихідну точку аналізу власне соціологічного вимірювання обрано підхід теоретичної валідизації вимірювальних шкал (С. Дембіцький), згідно з яким першою чергою необхідно досягти теоретичної валідності (з її очевидним, змістовим та композиційним компонентами), перш ніж перейти до розробки та валідизації вимірювальної методики. Розгляд цього підходу дав змогу сформулювати низку важливих питань, серед яких, зокрема, такі:

- чи виправдане впровадження категорії «соціологічний тест» за наявності загальноприйнятої категорії «шкала»?
- чи є придатними положення класичної теорії вимірювання з точки зору соціологічного вимірювання?
- якщо ні, то які альтернативні припущення можна запропонувати?
- яким є повний процес розробки вимірювальних методик у соціології?

Визначено специфіку комплексних вимірювальних інструментів у соціології. По-перше, вона полягає у використанні спеціально підібраних індикаторів, які виконують єдине наукове завдання – вимірювання вираженості певного явища. По-друге, вона пов'язана з проведенням спеціальних методичних досліджень, покликаних продемонструвати надійність та валідність таких інструментів. Отже, розглянуто різновиди комплексних вимірювальних інструментів – шкали, індекси та класифікатори. Проаналізовано концептуальні кластери вимірювання в соціальних науках – класична теорія тестів, математична теорія вимірювання (Item Response Theory), теорія надійності та теорія валідності.

Проаналізовано поняття «соціологічний тест» (В. Аванесов, Є. Головаха, Н. Паніна), що слід розуміти як систему відібраних соціологічними методами

висловлювань, які пред'являють респондентам з метою отримати надійну та валідну інформацію про ознаки, що цікавлять дослідника. Виокремлено виміри соціологічного тестування: 1) забезпечення методичних вимог, що дають можливість використовувати тест у масових опитуваннях; 2) спрямованість на вивчення аспектів соціальної дійсності; 3) діагностичний потенціал методики з огляду на функціонування та розвиток соціальної системи.

З позиції соціології критично розглянуто класичну теорію тестів, яка визначає особливості вимірювання латентних змінних. У цьому контексті сформульовано обмеження класичної теорії тестів, що полягають у спрямованості на дослідження феноменів психологічної природи, а також у непереконливості з позицій сучасної соціології припущення щодо єдиного внутрішнього фактора, який чинить принциповий вплив на результати вимірювання. Визначено, що об'єктом соціологічного вимірювання крім латентних змінних є соціальні феномени інституційної природи та внутрішні стани психічної системи індивіда.

З метою комплексного розуміння особливостей вимірювання в соціології запропоновано припущення прагматичного підходу:

- у разі вимірювання, предметом якого є соціальні феномени, міркування про якість істинне значення є досить проблематичними;

- величина отриманого значення при вимірюванні соціального феномену зумовлена здебільшого двома основними підставами – домінуючим дискурсом індивіда і навколишньою соціальною дійсністю;

- як залишки або випадкову величину варто розглядати саме психологічні особливості індивіда, або по-іншому – набуті в процесі соціалізації усталені властивості особистості;

- задовільно точна й така, що піддається осмисленій соціологічній інтерпретації, інформація може бути отримана тільки за допомоги соціологічних тестів, які пройшли достатню теоретичну й емпіричну валідацію.

Описано процес розробки соціологічних тестів, що складається з теоретичної валідації соціологічного тесту, вибору його різновиду, емпіричної валідації та визначення норм або критеріальних рівнів.

Теоретична валідація передбачає, що в основу соціологічного тесту мають бути покладені вже валідні теоретичні ідеї. Така постановка питання пов'язана з тим, що і «ламані» (тобто невалідні) теоретичні конструкти можуть приводити до прийнятних результатів статистичного аналізу, що продемонстровано на результатах методичного дослідження. Оскільки феномени, які потрапляють у фокус соціологічного вимірювання, можуть бути соціальними (наприклад, соціальний статус), соціально-філософськими (наприклад, справедливість), соціально-психологічними (наприклад, психологічний клімат у колективі) та психологічними (наприклад, тривожність), остільки до джерел валідних теоретичних положень можуть бути віднесені окремі концепції в рамках соціальних наук, попередні спеціальні дослідження (бажано із використанням кейс-стаді), професійний практичний досвід, а в певних випадках і універсальний досвід, тобто знання, властиві всім представникам певної соціальної спільноти. Розглянуті джерела можуть робити різний внесок у досягнення теоретичної валідності, тому

природно використовувати кілька з них, якщо це можливо, в рамках одного дослідницького проекту.

Успішна теоретична валідація надає все необхідне для подальшої операціоналізації теоретичних положень, а також для оцінки отриманих у рамках емпіричної валідації результатів. Однак перш ніж перейти до останньої, необхідно визначитися зі специфікою вимірювального інструмента. Так, після підготовки валідної теоретичної бази дослідник конструює на її підставі шкалу, індекс або класифікатор. Використання шкал передбачає рух від загальної причини до відповідних проявів; використання індексів – від різноманітних незалежних причин до відповідного результату. На відміну від шкал та індексів, у разі використання класифікаторів результати вимірювання слугують не для оцінки вираженості певної властивості, а для розподілу респондентів у межах якісних категорій, що не перетинаються. Такий підхід легко застосовний у соціологічному тестуванні, де класифікатори можна використовувати і як окремі вимірювальні інструменти, і спільно зі шкалами або індексами. В останньому випадку дослідник отримує два різновиди інформації про досліджуване явище – якісну (класифікатор) і кількісну (шкала чи індекс).

Перевірку правильності переходу від теоретично валідної бази до інструмента вимірювання здійснюють за допомоги емпіричної валідації, що спирається на результати методичних опитувань.

Емпірична валідність має три незалежні й один залежний компонент. Незалежними є такі різновиди валідності, як конструктивна, критеріальна і прогностична, залежний – становить порівняльна валідність. Ці чотири різновиди слід розглядати як основні в контексті емпіричної валідації соціологічних тестів. Окрім них, у конкретних випадках може знадобитися перевірка додаткових (або не визначальних) різновидів емпіричної валідності. Наприклад, популярна сьогодні факторна валідність (*factorial validity*) належить до цієї категорії.

Конструктивна валідність розглядається в термінах, запропонованих Д. Кемпбеллом і Д. Фіске. Так, для її підтвердження необхідно продемонструвати конвергентну й дискримінантну складові. Критеріальна валідність належить до визначення сили зв'язку результатів вимірювання з якимось об'єктивним показником. При цьому зазначений різновид валідності прирівняно до конкурентної валідності, тобто вона перевіряється через зіставлення результатів вимірювання з іншими спостережуваними результатами, які є об'єктивними показниками досліджуваного феномену. Одним із простих, але переконливих способів демонстрації критеріальної валідності соціологічного тесту є виявлення очікуваних відмінностей у випадку опитування «контрастних» у площині досліджуваного явища груп, що поряд з іншим вказує й на загальну «чутливість» методики.

Прогностична валідність пов'язана зі здатністю інструмента надавати інформацію, необхідну для прогнозування майбутніх станів об'єкта дослідження. З погляду соціологічного вимірювання, це, можливо, найбільш важко досяжний різновид валідності – як через необхідність стислості інструментарію, так і через комплексність досліджуваних у соціології процесів і явищ. Саме тому запропоновано сутнісне розмежування між критеріальною (конкурентною) і прогностичною валідностями. Загалом результати соціологічного вимірювання

(якщо говорити про конкретну методика) – лишень одне з необхідних джерел емпіричної інформації, на підставі якої будується соціологічний прогноз. Тому слід розуміти, як саме результати соціологічного тесту вбудовуються в ту чи ту галузь соціології з тим, щоб поліпшити висновки щодо можливих сценаріїв розвитку соціальної дійсності.

Порівняльна валідність вказує на порівняльну перевагу вимірювального інструмента в низці схожих методик. Отже, її обґрунтування пов'язане з необхідністю порівняння показників конструктивної, критеріальної та прогностичної валідностей різних соціологічних методик, спрямованих на вивчення одного й того самого явища. Тому цей різновид валідності є залежним компонентом емпіричної валідизації – результати її перевірки пов'язані як із попередніми результатами емпіричної валідизації, так і з тією методикою (і результатами її валідизації), яка виступає в ролі головного «конкурента».

Побудова критеріальних рівнів тесту передбачає визначення числових значень у підсумкових результатах методики, які маркують якісно відмінні стани респондентів за досліджуваною характеристикою. Відмітними властивостями критеріального рівня є: 1) партикулярність у сенсі прив'язки до специфічних з точки зору досліджуваної властивості соціальних груп; 2) якісність, що означає рівні виразності вимірюваної властивості; 3) дискримінативність як поділовий потенціал тесту.

Завершується перший розділ розглядом прикладів соціологічних тестів у контексті трьох вимірів соціологічного тестування (придатність для використання в масових опитуваннях, спрямованість на вивчення соціальних феноменів, діагностичний потенціал). Як такі приклади використано Інтегральний індекс соціального самопочуття (автори – Є. Головаха, Н. Паніна), соціологічний тест «Типи політичної культури» (автор – Є. Головаха), індекс психологічного дистресу SCL-9-NR (автор – С. Дембіцький).

Другий розділ **«Індивідуальне благополуччя як об'єкт соціологічного тестування»** присвячено викладу розробки низки методик, що є або можуть розглядатися як соціологічні тести та спрямовані на вимірювання різних аспектів індивідуального благополуччя.

Представлено авторське розуміння феномену індивідуального благополуччя, що в контексті соціологічного вимірювання розглядається як визначальний показник якості життя індивіда. Маються на увазі показники, що відображають різні аспекти індивідуальної життєдіяльності, навіть якщо вони не заторкуються вимірювальною методикою явно. Так, психологічний дистрес є таким показником індивідуального благополуччя, якщо йдеться про мережі соціальної взаємодії індивіда, різноманітні стресори, з якими він стикається, а також про певні типи його установок, знань і поведінки. Поряд із психологічним дистресом до визначальних показників індивідуального благополуччя віднесено соціальне самопочуття як показник якості інституційного контексту, а також соціальний статус індивіда як зовнішній показник успіху його життєдіяльності.

Розроблено соціологічний тест SCL-9-NR, призначений для вимірювання психологічного дистресу в масових опитуваннях, та описано відповідні результати. Психологічний дистрес розглянуто як унікальний емоційно дискомфортний стан, у

який вдається індивід у відповідь на специфічний стресор або сильну потребу в чому-небудь і який призводить до тимчасових або постійних негативних наслідків (S. Ridner).

Теоретична валідність SCL-9-NR ґрунтується на відповідних показниках SCL-90-R – психологічного тесту, індикатори якого використані для побудови SCL-9-NR. SCL-90-R (автор – Л. Дерогатіс) являє собою опитувальник, призначений для самозаповнення. Він дає змогу зафіксувати низку психологічних симптомів і дистрес загалом. Метою методики є оцінка дев'яти симптоматичних вимірів – соматизації (somatization), obsесивно-компульсивного розладу (obsessive-compulsive disorder), міжособистісної сензитивності (interpersonal sensitivity), депресії (depression), тривожності (anxiety), ворожості (hostility), фобічної тривожності (phobic anxiety), параноїдальних ідей (paranoid ideation), психотизму (psychoticism).

Незважаючи на змістову валідність SCL-90-R, формулювання його завдання для респондентів, а також альтернативи відповідей за індикаторами є неоптимальними для масових опитувань, оскільки збільшують кількість респондентів, що дають нещирі відповіді. Також загальний розмір SCL-90-R (90 індикаторів) є завеликим для використання у більшості масових опитувань. З огляду на це проведено роботу над зміною формулювань, а також відбором меншої кількості індикаторів (на базі кореляційного аналізу).

З огляду на різноманіття симптоматичних вимірів, охоплених тестом SCL-9-NR, він розглядається як індекс.

У межах емпіричної валідизації SCL-9-NR: 1) проаналізовано характер розподілу значень індексу задля перевірки його нормальності (критерій Шапіро–Вілка, графіки квантилів); 2) здійснено критеріальну валідизацію через порівняння показників індексу серед звичайних респондентів, з одного боку, і респондентів із психіатричним діагнозом – з іншого (дисперсійний аналіз); 3) перевірено конструктну валідність через аналіз взаємозв'язків значень SCL-9-NR та результатів самооцінки здоров'я, показників соціального самопочуття та екологічної ситуації за місцем проживання (лінійна покрокова регресія); 4) підтверджено внутрішню узгодженість та ретестову надійність (коефіцієнт Альфа Кронбаха, кореляційний аналіз); 5) проаналізовано порівняльну валідність через зіставлення точності визначення наявності психіатричного діагнозу за допомоги K10 (автор – Р. Кесслер) та SCL-9-NR (бінарна логістична регресія, ROC-curve аналіз).

Визначення критеріальних рівнів SCL-9-NR здійснено за допомоги аналізу значень медіан у групах, що характеризуються різною вираженістю психологічного дистресу – звичайних респондентів, респондентів, які оцінюють стан власного здоров'я як незадовільний, респондентів, які проживали в зоні бойових дій на Донбасі, респондентів, що мають психічне захворювання. Зроблено висновок, що рівень підвищеного психологічного дистресу починається від позначки 13 балів, а високого – від 17 балів. Також проаналізовано дискримінативний потенціал SCL-9-NR на підставі результатів дерев класифікації.

Досліджено особливості застосування L-шкали (шкала Міннесотського багатофазного особистісного опитувальника) в опитуванні населення України. Проаналізовано показники надійності шкали (коефіцієнт контингенції,

Ета-коефіцієнт, коефіцієнт Альфа Кронбаха, коефіцієнт Спірмена–Брауна) та зроблено висновок про обґрунтованість розгляду її як індексу.

Визначено демографічну специфіку відповідей за індикаторами L-шкали. Для цього проаналізовано патерни відповідей серед шести демографічних груп, сформованих на підставі статі та віку. Відповідні результати продемонстрували доцільність поділу індикаторів на універсальні та специфічні, дали можливість побудувати скорочену версію шкали, а також вказали на існування сильних та слабких механізмів психологічного захисту.

Побудовано вагові коефіцієнти для індикаторів L-шкали та проведено порівняння застосування повних і скорочених версій (як зважених, так і не зважених) для оцінки щирості відповідей на запитання про важливість базових цінностей, купівлю спиртних напоїв та індивідуальну ворожість.

Перевірено застосування різних підходів до визначення рівня (не)щирості респондентів, що полягають у використанні загального або диференційованого Т-показника на рівні 66 балів. З'ясовано, що загальний показник є більш ефективним інструментом визначення щирості респондентів.

Розроблено альтернативний підхід до використання Інтегрального індексу соціального самопочуття, що полягає в альтернативному варіанті обчислення індексу, побудові нової версії його скороченого варіанта та визначенні критеріальних рівнів.

За нового способу обчислення значень індексу до уваги взято лише варіанти відповідей «не вистачає» (у числовому вираженні дорівнює одиниці), «важко сказати, вистачає чи ні» (дорівнює двом), «вистачає» (дорівнює трьом). Відповідні результати щодо кожного спостереження підсумовують, а потім ділять на кількість індикаторів цього спостереження, щодо яких не запропоновано варіант відповіді «не цікавить». Кількість відповідей «не цікавить» для кожного респондента можна розглядати як показник соціальної апатії.

Для розробки альтернативного скороченого варіанта ПСС було використано такі методологічні орієнтири:

- збереження структури ПСС-44 – принаймні один індикатор із кожної сфери соціальної життєдіяльності було відібрано;

- оптимальна стислість – кількість індикаторів (загалом 13) зумовлена значенням, що забезпечує прийнятний діапазон можливих значень індексу, що, своєю чергою, вможливує використання різноманітних статистичних методів аналізу даних;

- внесок у загальний індекс соціального самопочуття та індекс на підставі індикаторів своєї сфери – в доборі індикаторів враховано силу їхнього зв'язку з підсумковим значенням ПСС-44, а також індексами на підставі тих чотирьох індикаторів, що описують відповідну сферу соціальної життєдіяльності;

- загальна релевантність – у разі близькості різноманітних індикаторів за попереднім показником до уваги взято кількість респондентів, які обрали варіант відповіді «не цікавить».

Визначення критеріальних рівнів тесту здійснено із застосуванням двох відмінних підходів. Відповідно до першого було змодельовано показники, що характеризують ідеально-типових респондентів: 1) побудовано лінійні регресійні

моделі на підставі п'яти змінних, що тісно пов'язані із соціальним самопочуттям (стан здоров'я, тривожність, аномія, задоволеність своїм становищем у суспільстві, оцінка актуальної економічної ситуації); 2) визначено два ідеально-типові профілі респондентів, для першого з яких характерними є показники «вищий за низький, але нижчий за середній рівень», а для другого – «вищий за середній, але нижчий за високий рівень» щодо кожного з предикторів; 3) отримані профілі відповідей використано як вхідні дані для побудованих раніше моделей, що дало змогу з'ясувати межі різних рівнів соціального самопочуття.

Відповідно до другого підходу побудовано класифікатор відповідей, що ґрунтується на двох принципах. По-перше, індикатори методик було поділено на дві змістові групи. До першої належать фактори повсякденної життєдіяльності, до другої – суспільно-інституційні. Відповідно аналізувати соціальне самопочуття можна окремо за кожною з цих груп. По-друге, індикатори кожної групи дають респондентові змогу виявити один із чотирьох станів соціального самопочуття:

- соціальна апатія – переважають варіанти відповіді «не цікавить»;
- низьке соціальне самопочуття – варіантів відповіді «не вистачає» більше, ніж варіантів відповіді «вистачає»;
- високе соціальне самопочуття – варіантів відповіді «вистачає» більше або стільки ж, як і варіантів відповіді «важко сказати, вистачає чи ні» (за умови відсутності варіантів відповіді «не вистачає»);
- середнє соціальне самопочуття – решта профілів відповідей.

Завершується розділ дослідженням концептуальних та методологічних аспектів вимірювання індивідуального благополуччя в Європейському соціальному дослідженні. Оцінено теоретичну валідність низки методик (емоційного благополуччя, енергійності, функціональності). Зроблено висновок про те, що з теоретичного боку всі три шкали мають переконливий вигляд. Незважаючи на оригінальну постановку питання про різні аспекти благополуччя індивідів (С. Томпсон і Н. Маркс), реальний методологічний фокус звернений до сфери психічного здоров'я, що ставить під сумнів не тільки змістову, а й очевидну валідність вимірювальних інструментів.

Проведено аналіз факторної валідності шкал. Успішними визнано лише результати перевірки шкали енергійності. З метою поліпшення результатів для шкали емоційного благополуччя її проаналізовано з використанням двофакторної структури: до першої групи включено всі індикатори, що охоплюють позитивні афекти, до другої – індикатори, що охоплюють негативні афекти. Виявлено значне покращення результатів факторної валідації.

Оцінено теоретичну та факторну валідність CES-D (Л. Редлофф). Результати перевірки внутрішньої надійності та факторної валідності CES-D дали підстави зробити три висновки: 1) шкала показує високу внутрішню узгодженість; 2) однофакторна структура не є вочевидь адекватною емпіричним даним; 3) двофакторна структура, навпаки, показує високу відповідність.

Загалом зроблено висновок про низку проблем вимірювання особистісного і соціального благополуччя в Європейському соціальному дослідженні (ЄСД) – концептуального, методологічного і методичного характеру.

У третьому розділі «Політична культура у фокусі соціологічного тестування» розглянуто різноманітні аспекти використання та розробки відповідних соціологічних тестів. При цьому політична культура розглядається як «сукупність стійких форм політичної свідомості і поведінки, яка визначає особливості функціонування різних суб'єктів політичного процесу в рамках конкретної політичної системи. Під стійкими формами політичної свідомості розуміються політичні орієнтації, установки, переконання (на відміну від мінливих думок, настроїв, оцінних суджень, які стихійно формуються). Стійкі форми політичної поведінки – це вироблені в процесі політичної діяльності типові поведінкові реакції (стійкі форми участі в певних політичних організаціях, кампаніях, акціях)» (Є. Головаха).

Проаналізовано вплив способу кластеризації даних *соціологічного тесту «Типи політичної культури»* на результати типологізації респондентів (активний демократичний тип, пасивний демократичний тип, активний антидемократичний тип, пасивний антидемократичний тип). З цією метою проведено порівняння чотирьох способів кластеризації: ідеальної точки поділу, кластерного аналізу, концептуальної типології, латентного класового аналізу.

З'ясовано, що використання ідеальної точки поділу і концептуальної типології приводить до отримання певної структури типів політичної культури, які можна характеризувати як демократичний і громадсько пасивний. Своєю чергою, кластерний і латентний класовий аналізи приводять до структури, для якої характерною є присутність значної кількості антидемократичних елементів.

У разі поділу полярних груп за осями «демократія» і «громадська активність» найкращу ефективність показує кластеризація за концептуальною типологією, найгіршу – кластеризація із застосуванням латентного класового аналізу.

Результати конструктної перевірки різних способів кластеризації у площині демократичних установок демонструють цікаві з наукового погляду результати, що їх можна витлумачувати як проти використання концептуальної типології, так і на її користь (якщо спиратися на припущення про подвійну інституціалізацію українського суспільства).

Що ж до громадської активності, то найкращі результати перевірки пов'язані з використанням концептуальної типології. При цьому як ідеальна точка поділу, так і кластерний аналіз достатньо близькі до її показників.

За вивчення динаміки змін найлогічнішу для інтерпретації картину дають концептуальна типологія та ідеальна точка поділу. Кластерний аналіз у цьому аспекті видається суперечливим, а латентний класовий аналіз і поготів недоречним для розв'язання такого роду завдань.

Здійснено валідацію *шкали громадської активності*, що входить до складу соціологічного тесту «Типи політичної культури». Проаналізовано інтерпретаційний потенціал індикаторів шкали, завдяки чому визначено дві групи індикаторів. Перша стосується відсутності дієвих легальних інструментів впливу на владу, друга – досвіду протидії владі, що підвищує імовірність участі в політичному житті країни та небайдужість до професійних та моральних якостей українських можновладців.

Перевірено факторну валідність і внутрішню узгодженість шкали (конфірматорний факторний аналіз, коефіцієнт Альфа Кронбаха). Перевірено

критеріальну валідність через звернення до відповідей на запитання, які очікувано пов'язані з громадською активністю і стосуються різних аспектів поведінки чи статусу респондента, тобто демонструють його об'єктивні характеристики (перевірка статистичних гіпотез для пропорцій однієї вибірки). Перевірено конструктну валідність шкали. Для цього як контрольні змінні відібрано запитання щодо установок, тобто суб'єктивні характеристики респондентів, пов'язані з їхнім ставленням до громадської активності (перевірка статистичних гіпотез для пропорцій однієї вибірки).

Проведено оцінку шкали громадської активності як соціологічного тесту. Зроблено висновок про її відповідність усім трьом вимірам соціологічного тестування.

Розроблено соціологічний тест «Типи політичної культури – II» та описано відповідні результати. Відбір індикаторів здійснено на основі результатів експертного опитування із застосуванням дослідницької стратегії узгодження концептів, яке дало змогу диференціювати антидемократичні індикатори за чотирма категоріями – колективістські, власне антидемократичні, тоталітарні та авторитарні. Антидемократичні (як стосовно України, так і стосовно розвинутих країн) та авторитарні судження включено до тесту.

Проведено методичне дослідження з метою валідизації тесту. Перевірено факторну валідність шкал методики та їхню внутрішню узгодженість (конфірматорний факторний аналіз, коефіцієнт Альфа Кронбаха). Перевірено конструктну валідність через аналіз взаємозв'язків шкал тесту з показниками соціального самопочуття, психологічного дистресу, освіти, рівня матеріальної забезпеченості та суб'єктивного соціального статусу (кореляційний аналіз).

Запропоновано правила типологізації респондентів, а також інтерпретації результатів тесту. Враховуючи досвід побудови типології респондентів на підставі результатів соціологічного тесту «Типи політичної культури», для виконання відповідного завдання щодо результатів нової версії методики використано техніку ідеальної точки ділення. Що стосується інтерпретації результатів, то зміст методики вказує на два загальні виміри політичної культури (демократизм/антидемократизм, авторитаризм/антиавторитаризм), кожен із яких має принципове значення для розуміння відповідного феномену. При цьому авторитарні установки є показовішими за антидемократичні. Це пояснюється тим, що респондентів, котрі демонструють одночасно авторитарні та демократичні установки, потрібно віднести до авторитарної групи (інструментальний авторитаризм).

Досліджено геополітичний дискурс щодо незалежної України у його теоретичному вимірі. З'ясовано, що до аспектів вивчення геополітичних орієнтацій населення України варто віднести, зокрема, такі:

- ідентичність – різні аспекти національно-громадянської ідентичності можуть справляти прямий вплив на геополітичні вподобання респондентів;
- особливості історичної пам'яті – інтерпретація історичних подій і персоналій може бути пов'язана з геополітичними установками, особливо, коли ці події/персоналії є співзвучними з актуальними геополітичними процесами;

– оцінка мовного питання в Україні – ставлення до мовних проблем є показовим не тільки з точки зору спрямованості геополітичних орієнтацій, а й з огляду на їхню загальну тональність – радикальну чи прагматичну;

– довіра до міжнародних ЗМІ – сприйняття інформації з різних зарубіжних інформаційних джерел як такої, що заслуговує на довіру або, навпаки, є недостовірною, багато в чому пов'язане з геополітичними уподобаннями;

– ставлення до адміністративно-територіального устрою України – за уявленнями щодо нього можуть стояти ті чи ті геополітичні уподобання;

– оцінка російсько-українських енергетичних конфліктів;

– ціннісна структура – визнання прихильності до тих чи тих наборів цінностей (наприклад, європейських, загальнослов'янських, етнонаціональних чи прагматичних) саме по собі мало або практично нічого не свідчить про реальну ціннісну структуру індивіда, натомість така артикуляція може бути важливим виміром за аналізу специфіки зовнішньополітичних орієнтацій респондента;

– оцінка пріоритетних напрямів співробітництва в регіоні – в цьому разі важлива оцінка перспективності економічної співпраці з можливими геополітичними союзниками, а також думка про те, наскільки тісним воно має бути;

– особливості розуміння інтересів України в контексті діяльності провідних геополітичних сил, а також оцінка поведінки останніх, тобто оцінка поведінки різних країн як ворожої, дружньої чи нейтральної стосовно України, є прямим показником геополітичних орієнтацій респондентів (зокрема оцінка прийнятності втручання в політичне життя України).

Розроблено соціологічні тести для вимірювання геополітичних уподобань стосовно Європейського Союзу (EU-geopol) та Російської Федерації (RF-geopol) і описано відповідні результати. На основі даних методичного опитування відібрано індикатори тестів. Для «EU-geopol» ними є питання про близькість європейської культури, довіру до офіційних ЗМІ країн Європейського Союзу, близькість європейських цінностей, пріоритетність міжнародного співробітництва з Європейським Союзом, статус військового співробітництва з НАТО, оцінку політики Європейського Союзу щодо України, прийнятність впливу Європейського Союзу на внутрішньополітичне життя в Україні, а також оцінку нинішнього курсу України на євроінтеграцію. Своєю чергою, «RF-geopol» охоплює питання щодо специфіки історичного впливу Російської імперії, культурної спадщини СРСР, довіри до офіційних ЗМІ Російської Федерації, близькості загальнослов'янських цінностей, пріоритетності міжнародного співробітництва з Російською Федерацією, статусу військового співробітництва з Російською Федерацією, оцінки політики Російської Федерації щодо України, а також прийнятності впливу Російської Федерації на внутрішньополітичне життя в Україні.

Проаналізовано складність відповідей на різні запитання геополітичної тематики (відсоток відповідей «важко відповісти»). Перевірено внутрішню надійність і факторну валідність тестів (конфірматорний факторний аналіз та коефіцієнт Альфа Кронбаха). Запропоновано класифікатори геополітичних уподобань (негативна, невизначена, нейтральна, амбівалентна та позитивна позиції), що будуються за результатами тестів «EU-geopol» та «RF-geopol». Перевірено якість цих класифікаторів за допомоги зіставлення їхніх результатів із регіоном

проживання респондентів, ставленням до конфліктів між Україною і Росією в енергетичній сфері, оцінкою шляхів забезпечення енергетичної безпеки України та думками про цінності, яких слід дотримуватися керівництву України.

Четвертий розділ **«Принципи і процедури розробки соціологічних тестів»** присвячено зазначеним принципам і процедурам у дослідженнях змішаного типу, а також у кількісних дослідженнях. Окрему увагу приділено рекомендаціям з розробки соціологічних тестів.

Розглянуто особливості розробки комплексних вимірвальних інструментів у дослідженнях змішаного типу. Проведено порівняльний аналіз чотирьох відповідних підходів до розробки опитувального інструментарію: Instrument Development and Construct Validation (IDCV; автори – Е. Онвоб'юзі, Р. Бустаманте, Д. Нельсон), Measurement Development, Validation, and Revision (MDVR; автор – Р. Луйт), Participatory Evaluation Measurement Instrument (PEMI; автори – П.-М. Дейно, С. Джейкоб) і Theoretical Validation of Measurement Scales (TVMS; автор – С. Дембіцький).

З'ясовано, що хоча усім цим підходам притаманна ітеративність, її характер є різним. В IDCV, MDVR і PEMI ітеративність, умовно кажучи, має індуктивний характер – майже на кожному з етапів можуть бути отримані знахідки, які змусять дослідника або коригувати методику, або повернутися до одного з попередніх етапів для повторного проведення. При цьому визначальною є специфіка саме того етапу, в межах якого отримано відповідні знахідки. Що ж стосується TVMS, то тут ітеративність має радше дедуктивний характер – усі результати інспектують з урахуванням не лише специфіки етапу, в межах якого вони отримані, а й тих теоретичних положень, які покладені в основу валідації вимірвальної методики і які вважають теоретично валідними.

Описано процедури досліджень змішаного типу, що є перспективними під кутом зору розробки соціологічних тестів: побудова таблиць характеристик, формування наративного профілю, бінаризація тем, проведення дебрифінгу.

Проаналізовано розробку соціологічних тестів у контексті кількісних досліджень. Введено поняття «(само)дебрифінг методологічної ретельності», що означає самоконтроль своїх методологічних та методичних дій через постійну увагу до найпринциповіших питань, які стосуються виконуваної роботи. (Само)дебрифінг методологічної ретельності щодо соціологічного тестування полягає в цілісному баченні процесу вимірювання, а також у постійній увазі в цьому контексті до застосовування дослідницьких технік/методів/стратегій. Останнє передбачає увагу дослідника до конкурувальних пояснень, розбудови номологічної мережі, збільшення інформаційного потенціалу методичних досліджень, а також орієнтацію як на перевірку статистичних гіпотез, так і на пошуковий аналіз даних.

Цілісність бачення процесу соціологічного вимірювання полягає в урахуванні дослідником чотирьох складових цього процесу, а також взаємозв'язків між ними. Такими складовими є соціологічний тест, респонденти, релевантний соціальний контекст, а також сам дослідник, який розробляє методику і/або інтерпретує її результати.

До різновидів конкурувальних пояснень, які можна використати в межах розробки соціологічних тестів, віднесено такі (R. Yin): конкурувальна теорія (rival

theory), конкурувальне теоретичне поле (super rival), «соціетальний конкурент» (societal rival).

Номологічну мережу розглянуто за допомоги чотирирівневої моделі, де перший (найвищий) рівень відповідає системі взаємопов'язаних теоретичних конструктів, другий – процедурам операціоналізації, третій – релевантним вимірювальним методикам, четвертий (найнижчий) – процесу їх застосування в емпіричних дослідженнях та обробки відповідних результатів.

Запропоновано збільшувати інформаційний потенціал методичних досліджень через забезпечення соціально-демографічної гетерогенності вибірки. Цього досягають завдяки формуванню таких вибірок методичного опитування, які є максимально гетерогенними за базовими і специфічними з огляду на вимірювану властивість характеристиками. Враховуючи досвід масових опитувань в Україні, до базових характеристик віднесено стать, вік, освіту, тип поселення та регіон проживання респондента. Звичайно, в межах методичного опитування включення в дослідження всіх цих характеристик є неможливим. Тому запропоновано орієнтуватися принаймні на стать і вік, а інші характеристики додавати мірою можливості. Що стосується специфічних характеристик, то їх важливість визначає специфіка самого дослідження. Фактично такі характеристики мають статус ключових.

Важливою складовою емпіричної валідизації соціологічного тесту визначено ретельне проведення статистичного аналізу з особливим акцентом на його пошуковій частині. З'ясовано, що орієнтири щодо аналізу даних, отриманих у процесі емпіричної валідизації соціологічного тесту, є доволі неоднорідними. Насамперед їх можна диференціювати відповідно до двох вимірів: специфічність/загальність і простота/складність у застосуванні. Під специфічними треба розуміти орієнтири, які стосуються лише певних ситуацій, що не виникають в обов'язковому порядку. Відповідно загальні орієнтири є актуальними в будь-якому разі. Простота свідчить про певну рутинність (вихідну зрозумілість) необхідної статистичної обробки, натомість комплексні орієнтири передбачають виконання творчих завдань, які не передбачають чітко визначених рішень. Деякі орієнтири можуть вести як до простих, так і до комплексних варіантів обробки даних.

Розділ завершується *рекомендаціями до розробки соціологічних тестів*. Відповідні положення диференційовані згідно зі складовими процесу розробки соціологічних тестів: теоретичної валідизації, визначення різновиду соціологічного тесту, емпіричної валідизації, розробки критеріальних рівнів тесту.

ВИСНОВКИ

У висновках увагу зосереджено як на головних знахідках дослідження, так і на проблемних моментах, які були виявлені, але не отримали відповіді. Усвідомлення й артикуляція останніх є важливими, оскільки вони задають напрями подальших пошуків.

Перший висновок стосується міждисциплінарного поля, що визначає підходи до вимірювання в соціальних науках. Так, розпочинаючи розробку вимірювальної методики, дослідник має усвідомлювати значну гетерогенність відповідних

дисциплінарних традицій. Їхня доцільність визначається передусім природою вимірювання, а також тим форматом вимірювальної методики, який є оптимальним з точки зору дизайну конкретного дослідження. Враховуючи той факт, що одним із загальнонавчаних у соціології дизайнів є крос-секційні дослідження, розробка соціологічних тестів або адаптація вимірювальних методик, запозичених з інших дисциплін, має відповідати не тільки дисциплінарним стандартам соціології, а й принципам масових опитувань. Це робить використання стандартів психологічного і педагогічного вимірювання в їхньому чистому вигляді мало прийнятним для соціології.

З огляду на це логічним є впровадження спеціальної методологічної категорії для позначення комплексних вимірювальних інструментів, які відповідають соціологічним вимогам. Як таку запропоновано використовувати соціологічний тест. До відповідних вимог належать універсальність, інтегральність, якісність, стандартизованість, компактність, «чутливість» та об'єктивність. Поряд із цим соціологічні тести можна розглядати у трьох вимірах: методичних вимог, природи властивості, що підлягає вимірюванню, і діагностичного потенціалу.

Наявність серед об'єктів соціологічного вимірювання соціальних феноменів указує на другий висновок, що стосується припущень, які є адекватними характеру не тільки соціологічного вимірювання, а й соціологічних досліджень у широкому розумінні. Такими визнано припущення прагматичного підходу, які акцентують увагу на: 1) проблематичності пошуку істинного значення, як це відбувається у класичній теорії тестів і підходах, генетично з нею пов'язаних; 2) релевантних причинах отримуваних у процесі соціологічного вимірювання результатів, до яких належать домінуючий дискурс індивіда, а також навколишня соціальна дійсність; 3) джерелах похибки, якими в разі вимірювання соціальних феноменів є психологічні особливості індивідів; 4) необхідності теоретичної та емпіричної валідації соціологічних тестів.

Останнє припущення веде до необхідності конкретизації процесу розробки соціологічних тестів, який включає теоретичну валідацію, вибір різновиду соціологічного тесту, його емпіричну валідацію й визначення норм або критеріальних рівнів. До джерел досягнення теоретичної валідності належать окремі концепції в межах соціальних наук (пріоритет надається тим із них, що побудовані в результаті проведення кейс-стаді), попередні спеціальні дослідження, професійний, а іноді й універсальний досвід. Використання цих джерел сприяє досягненню очевидного змістового і композиційного компонентів теоретичної валідності.

Різновидами соціологічного тесту є шкали, індекси та класифікатори. Шкали використовують, коли в основі відповідей щодо індикаторів методики лежить одна спільна причина. Такою може бути особистісна риса респондентів, певний стан їхньої психічної системи (якщо індикатори розкриваються як наслідки такого стану) або той чи той домінуючий дискурс (якщо йдеться про вимірювання соціального феномену). Розробку індексу здійснюють, коли досліджуване явище зумовлене кількома незалежними причинами. При цьому об'єктом вимірювання може бути стан психічної системи індивіда або соціальний феномен. Що стосується класифікаторів, то їх побудова можлива для будь-якого з указаних об'єктів, але лише тоді, коли дослідник має інформацію про різні якісні стани особистості /

психічної системи / установок індивіда, а також знає, як перейти до них на підставі значень шкали або індексу.

Використання шкали, індексу або класифікатора в емпіричному дослідженні відкриває можливість емпіричної валідизації. Остання передбачає перевірку конструктивної, критеріальної, прогностичної та порівняльної валідності. В окремих випадках може знадобитися перевірка інших різновидів емпіричної валідності, наприклад факторної. Вказані різновиди валідності є загальновідомими і спираються на кількісну парадигму в соціальних дослідженнях.

Розробка критеріальних рівнів може здійснюватися із застосуванням одного з двох підходів: 1) дедуктивного (використання внутрішнього змістового наповнення варіантів відповідей на пункти тесту); 2) індуктивного (звернення до результатів емпіричних досліджень). При цьому індуктивний підхід передбачає два можливі шляхи визначення критеріальних рівнів – груповий (використовують результати спеціально проведених досліджень серед релевантних груп) і аналітичний (вибудовують ідеально-типові профілі респондентів на підставі наявних даних).

У результаті використання методологічних положень, зазначених вище, а також низки емпіричних досліджень зроблено висновок щодо релевантності окремих процедур розробки соціологічних тестів. Якщо говорити про дослідження змішаного типу, то такими є: побудова таблиці характеристик, формування нарративного профілю і проведення дебрифінгу. В разі кількісних досліджень розробка соціологічних тестів передбачає (само)дебрифінг методологічної ретельності, спрямований на досягнення цілісного бачення процесу вимірювання, а також постійну увагу в цьому контексті до застосовування дослідницьких технік/методів/стратегій. Останнє полягає у використанні конкуруювальних пояснень, розбудові номологічної мережі, збільшенні інформаційного потенціалу методичних досліджень і орієнтації як на перевірку статистичних гіпотез, так і на пошуковий аналіз даних.

Що стосується проблемних моментів, виявлених під час дослідження, то до них у найзагальнішому вигляді можна віднести методологічні, концептуальні та методичні.

Передусім більше уваги належить приділити різновидам емпіричної соціології. Так, оцінка потенціалу неокласичної емпіричної соціології та емпіричної соціології дискурсів з погляду традиційної емпіричної соціології може суттєво збагатити арсенал методологічних положень, що регулюють розробку соціологічних тестів. Такі пошуки дають можливість деталізувати положення, які стосуються визначення характеру властивостей, що підлягають вимірюванню. Останнє безпосередньо стосується правильного вибору між різновидами соціологічних тестів, особливо між шкалами й індексами.

Ще один висновок, пов'язаний із потенціалом різних видів емпіричної соціології, а також міждисциплінарним аналізом, стосується аналізу різних типів об'єктів вимірювання. Як уже було сказано, до таких віднесено особистісні риси, стани психічної системи індивідів, а також соціальні феномени. Така диференціація видається цілком слушною, але вона є лише вихідним пунктом для розвитку відповідної типології. Особливо актуальним це є для деталізації типів соціальних феноменів, які потрапляють у сферу соціологічного тестування.

Наступний аспект, який потребує додаткової уваги, становлять джерела теоретичної валідності. Їх перелік і аргументація щодо використання, а також обмежена кількість прикладів, поданих у дослідженні, мають бути доповнені чіткішими вказівками щодо релевантності тих чи тих джерел у контексті розробки соціологічних тестів різної предметної спрямованості. Одним із перспективних напрямів пошуку при цьому можуть бути різноманітні підходи до розробки комплексних вимірювальних інструментів у дослідженнях змішаного типу. Такі підходи потенційно є фреймом, що дасть змогу об'єднати якщо не всі, то принаймні деякі із джерел теоретичної валідності в контексті розробки соціологічних тестів. Загалом потенціал вимірювальних підходів у дослідженнях змішаного типу не обмежується розглядом джерел теоретичної валідності й має бути поширений на інші елементи розробки соціологічних тестів.

Те саме стосується (само)дебрифінгу методологічної ретельності. Усі елементи кількісного підходу, що були оцінені як придатні на базі отриманого емпіричного досвіду, необхідно деталізувати через цілеспрямоване використання їх у процесі розробки соціологічних тестів. Це є принциповою вимогою для набуття ними статусу технік, методів або стратегій дослідження.

Останній методологічний висновок стосується деталізації рекомендацій до розробки соціологічних тестів. Можливим розв'язанням цієї проблеми є використання диференційованого підходу до формулювання таких рекомендацій, який полягає в розробці кількох версій, орієнтованих на той чи той клас соціологічних тестів. Наприклад, як такі класифікувальні ознаки можуть виступити різні об'єкти, що потрапляють у сферу соціологічного вимірювання. Враховуючи наявний досвід, оптимальним варіантом для формулювання сфокусованих рекомендацій на даному етапі є соціологічні тести, спрямовані на вимірювання станів психічної системи індивідів.

Концептуальні проблеми, виявлені під час дослідження, стосуються вивчення індивідуального благополуччя і політичної культури. Щодо вимірювання індивідуального благополуччя перспективним напрямом є створення теоретичної бази, що описує статусні характеристики індивіда з подальшим переходом до конструювання соціологічного тесту. В цьому контексті також є актуальним дослідження взаємозв'язків між трьома ключовими складовими індивідуального благополуччя – психологічним дистресом, соціальним благополуччям і соціальним статусом. Додатковим висновком, що стосується сфери досліджень індивідуального благополуччя, є необхідність подальшого вивчення особливостей загального прояву в житті індивіда позитивних і негативних афектів, а також того, як він їх сприймає.

У контексті вимірювання політичної культури не розв'язаним лишається питання фіксації геополітичного прагматизму/радикалізму. Головна проблема тут – недостатня деталізація відповідних теоретичних положень. До того ж можна висловити припущення про можливість використання зазначеного концепту не лише стосовно геополітичних орієнтацій, а й стосовно інших аспектів політичної культури.

Висновки методичного характеру зроблено щодо використання таких соціологічних тестів, як індекс психологічного дистресу SCL-9-NR, L-шкала з

Міннесотського багатоаспектного особистісного опитувальника (MMPI) та Інтегральний індекс соціального самопочуття.

Незважаючи на докладне дослідження вимірювальних властивостей SCL-9-NR, актуальною є необхідність подальших методичних розвідок. Вони стосуються того, як метод збирання інформації впливає на результати використання тесту. Так, немає відомостей щодо того, який вплив на них справлятиме використання особистого інтерв'ю (face-to-face). Важливість цієї інформації зумовлена проблемою меж, які визначають рівні психологічного дистресу. Цілком можливо, що при використанні особистого інтерв'ю вони підлягатимуть коригуванню.

У разі застосування L-шкали напрямів для методичних розвідок значно більше. Передусім необхідні спеціальні методичні дослідження, спрямовані на адаптацію цієї методики до особливостей масових опитувань. Такі дослідження допоможуть відібрати найефективніші індикатори, а також з'ясувати особливості адекватної інтерпретації результатів використання шкали. Важливим напрямом цих досліджень є виявлення різних механізмів психологічного захисту, до яких вдаються респонденти під час відповіді на соціологічну анкету.

Додаткових методичних досліджень потребує також Інтегральний індекс соціального самопочуття. Зокрема, необхідно сфокусуватися на з'ясуванні особливостей правильної інтерпретації його результатів – як, використовуючи результати тесту, потрібно визначати категорії респондентів у контексті їхнього соціального самопочуття. Тобто існує проблема переходу від кількісних результатів до якісних.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати

1. Дембіцький С. Теоретична валідація вимірювальних шкал // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2012. – №2. – С. 53–65.
2. Дембіцький С. З приводу проблематичності статистичної перевірки теоретичних конструктів // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2014. – №2. – С. 190–194.
3. Дембіцький С. Вступ до проблематики досліджень змішаного типу // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2015. – №2. – С. 143–163.
4. Дембицкий С. С. Разновидности эмпирической социологии: реконструкция исторического опыта // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – 2015. – №3/4 (27/28). – С. 97–100.
5. Дембіцький С., Серета Ю. Симптоматичний опитувальник Леонарда Дерогатиса (SCL-90-R): валідація в Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2015. – №4. – С. 40–71.
6. Дембіцький С. С., Хляпатура Б. М. Підходи до розробки опитувального інструментарію в дослідженнях змішаного типу // Український соціум. – 2015. – №4 (55). – С. 37–45.
7. Dembitskyi S. Geopolitical orientation of Ukraine's population: before and during the military conflict with Russia // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – 2015. – Випуск 2 (16). – С. 98–103.

8. Дембіцький С. Експрес-тест SCL-9-NR: методика оцінювання виразності психологічного дистресу для масових опитувань // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2016. – №1. – С. 52–64.
9. Дембіцький С., Яценко В., Сидоров М., Александрова С. Критеріальна валідація експрес-тесту SCL-9-NR // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2016. – №2. – С. 102–116.
10. Sereda Y., Dembitskyi S. Validity assessment of the symptom checklist SCL-90-R and shortened versions for the general population in Ukraine [Electronic resource] // BMC Psychiatry. – 2016. – Vol. 16. – Access mode: <https://bmcp psychiatry.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12888-016-1014-3>
11. Дембіцький С. Соціологічні тести: сутність і валідація // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2016. – №3. – С. 140–155.
12. Дембицкий С. С. Валидизация шкалы гражданской активности // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – 2016. – №3/4 (31/32). – С. 58–68.
13. Dembitskyi S. Level of psychological distress in different groups of Ukraine's population // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – 2016. – Випуск 3 (17). – С. 184–189.
14. Дембіцький С. Априорна та апостеріорна кластеризація результатів соціологічного тесту «Типи політичної культури»: порівняльний аналіз // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2017. – №1. – С. 128–144.
15. Дембицкий С. С. Независимая Украина в геополитическом дискурсе: вехи и акценты // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – 2017. – №1/2 (33/34). – С. 107–119.
16. Дембіцький С. Застосування L-шкали (MMPI) щодо загальної популяції в Україні: результати і гіпотези // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2017. – №3. – С. 102–118.
17. Дембицкий С. С. Комплексные измерительные инструменты в социологии // Социологический журнал. – 2017. – Том 23. – №3. – С. 102–124.
18. Дембіцький С. С., Любива Т. Я. Вимоги до розробки та адаптації комплексних вимірювальних інструментів в соціології: надійність, валідність і достовірність // Український соціум. – 2017. – №3 (62). – С. 45–57.
19. Дембіцький С. Інтегральний індекс соціального самопочуття: альтернативний підхід // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2017. – №4. – С. 109–129.
20. Дембіцький С. С. Принципи визначення критеріальних рівнів соціологічного тесту // Український соціум. – 2017. – №4 (63). – С. 22–34.
21. Дембіцький С., Любива Т. Зв'язок територіально-громадянської ідентичності, геополітичних орієнтацій та міграційних настроїв в Україні // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – 2017. – Випуск 4 (18). – С. 289–298.
22. Дембіцький С. Вивчення психологічного дистресу в соціологічних дослідженнях: історія та методологія // Український соціум. – 2018. – №1 (64). – С. 36–48.
23. Дембіцький С. Конструювання, валідація та інтерпретація соціологічного тесту «Типи політичної культури – II» // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2018. – №1. – С. 25–45.

24. Дембицкий С. С. Конструирование и валидизация социологического теста SCL-9-NR // Социологический журнал. – 2018. – Том 24. – №3. – С. 8–31.
25. Дембіцький С. Вимірювання геополітичних орієнтацій в Україні: конструювання соціологічних тестів «RF-geopol» і «EU-geopol» // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2018. – №4. – С. 105–134.
26. Дембіцький С. С. Особливості вимірювання особистісного та соціального благополуччя в Європейському соціальному дослідженні // Український соціум. – 2018. – №4 (67). – С. 19–34.
27. Дембіцький С. Розробка соціологічних тестів: методологія і практики її застосування : монографія. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. – 304 с.

Праці, що засвідчують апробацію результатів дисертації

28. Дембіцький С. С. Історична соціологія в контексті традиційної емпіричної соціології й навпаки // Великі війни, великі трансформації: історична соціологія 20-го століття, 1914–2014: Матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 27–28 листопада 2014 р.) / Уклад.: А. А. Мельниченко, П. В. Кутуєв, А. О. Мігалуш. – Київ: Політехніка, 2014. – С. 332–333.
29. Дембицкий С. С. Геополитические ориентации населения Украины: до и после конфликта с Россией // Соціальні та політичні конфігурації модерну: політична влада в Україні та світі: Матеріали IV міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 3–4 червня 2015 р.) / Уклад.: Г. Дерлуг'ян, А. А. Мельниченко, П. В. Кутуєв, А. О. Мігалуш. – Київ, 2015. – С. 57–58.
30. Дембицкий С. С. Исторические исследования и социологическая аксиоматика // Держава та глобальні соціальні зміни: історична соціологія панування та спротиву в епоху модерну: Матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 26–27 листопада 2015 р.) / Уклад.: А. А. Мельниченко, П. В. Кутуєв, А. О. Мігалуш. – Київ: Талком, 2015. – С. 628–630.
31. Dembitskyi S. SCL-9-NR: a brief test for the measurement of psychological distress in survey research [Electronic resource] // ESA RN 21 Midterm Conference «Data quality in quantitative research». Abstract book. – 2016. – P. 31. – Access mode: http://www.easyconferences.eu/rn21/files/Abstract%20book_final%20Latest.pdf
32. Дембицкий С. С. Социальные факторы психологического дистресса: на примере респондентов, проживавших в зоне боевых действий на Донбассе // Держава та глобальні соціальні зміни: 25 років української незалежності: Матеріали VII міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 29–30 листопада 2016 р.) / Уклад.: А. А. Мельниченко, П. В. Кутуєв. – Київ, Одеса: Друкарня «Айс Принт», 2016. – С. 54.
33. Дембицкий С. С. Гражданская активность и реализация моделей национального государства в Украине // Капіталізм, популізм та модерн: VIII міжнародна науково-практична конференція з соціології (м. Київ, 18–19 травня 2017 р.) / Уклад.: А. А. Мельниченко, П. В. Кутуєв, А. О. Онуфрієнко. – Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 38–40.
34. Дембицкий С. Конструирование и валидизация NLA-шкалы [Электронный ресурс] // Результаты круглого стола «Феномен аномии в контексте

эпистемологической дихотомии “теория – факт”». – 2019. – Режим доступа: <http://anomie.soc-research.info/materials/materials/Dembitskyi.html>

Праці, які додатково відображають наукові результати

35. Дембіцький С., Любива Т. Геополітичні орієнтації населення України: до і після конфлікту з Росією // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – 2014. – Випуск 1 (15). – С. 141–146.
36. Дембицкий С. С. Принципы теоретической валидизации в социологическом исследовании // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – 2014. – Випуск 2 (22). – С. 53–58.
37. Дембицкий С. С. Теоретическая валидизация в социологическом исследовании: методология и методы. – Москва: ЛЕНАНД, 2016. – 186 с.

АНОТАЦІЯ

Дембіцький С. С. Розробка соціологічних тестів: методологія і практики її застосування. – Монографія.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.02 – методологія та методи соціологічних досліджень. – Інститут соціології Національної академії наук України, Київ, 2019.

У дисертації запропоновано авторський підхід до вимірювання в соціології, що ґрунтується на низці методологічних припущень. Описано процес розробки соціологічних тестів, що складається з теоретичної валідизації соціологічного тесту, вибору його різновиду, емпіричної валідизації та визначення норм або критеріальних рівнів. Розглянуто особливості вимірювання індивідуального благополуччя (психологічний дистрес, соціальне благополуччя) та політичної культури (установки на демократію, громадську активність, авторитаризм, геополітичні орієнтації). Підсумовано досвід розробки соціологічних тестів, подано принципи і техніки їх розробки.

Ключові слова: соціологічне тестування, теоретична валідизація, емпірична валідизація, критеріальні рівні тесту, шкала, індекс, класифікатор, індивідуальне благополуччя, політична культура.

ABSTRACT

Dembitskyi S.S. Development of Sociological Tests: Methodology and Practices of Its Application. – Manuscript.

Thesis for the Scholarly Degree of Doctor of Sociology, speciality 22.00.02 – Methodology and Methods of Sociological Research. – Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2019.

The dissertation showcases the author’s approach to measuring in sociology, based on several methodological assumptions. The process of developing sociological tests is described; it consists of the theoretical validation of a sociological test, the choice of its type, empirical validation, and the development of norms or criterion levels. The

peculiarities of measuring individual wellbeing (psychological distress, social well-being) and political culture (attitudes towards democracy, public activity, authoritarianism, geopolitical orientations) are considered. The experience of developing sociological tests is summed up, the principles and techniques of their development are given.

Key words: sociological testing, theoretical validation, empirical validation, criterion levels of a test, scale, index, classifier, individual wellbeing, political culture.

Відповідальний за випуск: доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України Головаха Є. І.

Підписано до друку 09.04.2019 р. Формат 60x84/16
Гарнітура «Times New Roman». Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. _____. Фіз. друк. арк. _____
Наклад 100 прим. Зам. № _____

Надруковано у центрі оперативної поліграфії «Акцент»
03039, м. Київ, вул. Сверстюка, 11Б
тел.: (044) 223-29-39